

de Vrije Universiteit (1880) en de Katholieke Universiteit Nijmegen (1923) kwamen faculteiten wis- en natuurkunde pas laat tot stand, in 1930 en 1957, en een eigen christelijke natuurwetenschap heeft men zelfs niet proberen te ontwikkelen. Maar wat men een eeuw geleden aanvankelijk nastreefde, was niet een wetenschap die allemaal andere feiten of theorieën zou opleveren, maar een wetenschap die in veel bredere, levensbeschouwelijke verbanden was ingebed. De victoriaanse ontwikkeling van een brede natuurfilosofie naar een veel enger opgevatte natuurwetenschap viel niet meer ongedaan te maken, maar dat wil niet zeggen dat filosofische vragen niet steeds een rol bleven spelen.

Tegelijk had de preoccupatie met teleologisch en organisch denken ook wel iets tijdbepaalds. In zekere zin was het ook een voorzetting van het kerndenken van de Verlichting waarin de menselijke bestemming voorop stond. Ab Flipse merkt op dat een zeventiende-eeuws wetenschapper als de anglicaan Robert Boyle juist uit volle religieuze overtuiging voor een mechanistische natuurfilosofie koos, omdat een ‘machine’ hem minder auto-noom leek dan een organisme.

Voor sociologen is het boeiende van dit boek dat het een aspect van de verzuiling in kaart brengt, voor filosofen en theologen biedt het inzicht op denkprogingen die de grenzen van de zuilen overstegen en in voortdurende wisselwerking stonden met de algemene ontwikkelingen in het westerse denken.

Jan Dirk Snel
(Amsterdam)

Wildt, Kim de (2014), *With all senses: Something for body and mind. An empirical study of religious ritual in school*, Jena: Edition Paideia, pp. 335, ISBN 9783944830117.

In deze handelseditie van haar proefschrift uit 2013 doet Kim de Wildt verslag van haar kwalitatief empirisch onderzoek naar ritualiteit in zeven Duitse Hauptschulen, vergelijkbaar met het Nederlandse MAVO/VMBO, in de deelstaat Nordrhein-Westfalen. De onderzoeksvraag die in deze studie centraal staat, luidt als volgt: In welke mate is en kan ritualiteit in Hauptschulen in NRW vormgegeven worden als een levendige praktijk? Of zoals Kim de Wildt het zelf formuleert: “In which way is and can rituality in Hauptschulen in NRW be created as a vibrant practice?” (p. 15). Een onderzoeksvraag die vervolgens in zeven stappen (hoofdstukken) wordt beantwoord.

Nadat in de inleiding de onderzoeksvraag is geïntroduceerd, begint de studie met een uitgebreid literatuuronderzoek naar de verschillende kenmerken en functies van ritualiteit. In het tweede hoofdstuk wordt de blik vervolgens gericht op de school als de educatieve context van ritualiteit. Hierbij wordt vooral aandacht besteed aan de plaats en positie van het godsdienstonderwijs binnen het Duitse schoolsysteem, omdat juist het godsdienstonderwijs gezien wordt als de plaats binnen de school waar aan ritualiteit aandacht

kan worden geschonken. Vanaf hoofdstuk drie wordt dan verslag gedaan van het empirisch onderzoek. Daartoe worden in dit hoofdstuk allereerst de gehanteerde methoden, een semi-gestructureerd expert interview met docenten godsdienst en participerende observatie van drie rituelen die in de scholen worden uitgevoerd, toegelicht en verantwoord. In hoofdstuk vier wordt dan verslag gedaan van de interviews met de docenten en in hoofdstuk vijf van de participerende observaties betreffende drie rituelen: het afsluiten van de middelbare schoolperiode (graduation day), de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs (celebration of the first day of school) en het wekelijkse kringgesprek op de maandagochtend dat de overgang van weekend naar school markeert (circle time). Nadat in de hoofdstukken vier en vijf deze rituelen uitgebreid zijn beschreven, volgt in hoofdstuk zes een reflectie op zowel de interviews als de geobserveerde rituelen. Hierbij wordt vooral gewezen op het belang van rituelen in school. De geobserveerde rituelen worden overgangsrituelen genoemd die een belangrijke functie hebben in het vormen van een gemeenschap en in het omgaan met gevoelens van angst en onzekerheid die onlosmakelijk met overgangen in het leven verbonden zijn. De studie sluit af met hoofdstuk zeven waarin de onderzoeksvraag wordt beantwoord door het formuleren van enkele aanbevelingen om in school te komen tot een levendige rituele praktijk.

De thematiek die Kim de Wildt aansnijdt in deze studie is zonder meer interessant en relevant. De middelbare schooltijd vindt immers plaats tijdens de formatieve jaren van het kind/de puber en vormt daarmee een belangrijke overgangsperiode in de ontwikkeling naar volwassenheid. Gericht onderzoek naar de rituele vormgeving van deze overgang in school is daarom zeker van belang. Toch vind ik niet dat Kim de Wildt geheel en al in haar opzet geslaagd is en ik heb vooral twee bezwaren tegen haar studie.

Mijn eerste bezwaar is dat ritualiteit in school van meet af aan in verband wordt gebracht met het godsdienstonderwijs en mij wordt niet goed duidelijk waarom dat gebeurt. De geobserveerde rituelen worden weliswaar mede voorbereid en uitgevoerd door de docenten godsdienst en staan op de meeste scholen in een christelijke context, maar als zodanig kunnen deze rituelen ook als seculiere overgangsrituelen beschouwd worden. Toch benadert Kim de Wildt ritualiteit in school voortdurend vanuit een godsdienstpedagogisch perspectief en slaat daardoor vele irrelevante zijwegen in. Discussies omtrent de vraag of het godsdienstonderwijs meer objectief dan wel meer ervaringsgericht moet zijn of omtrent modellen van interreligieus leren hoeven hier helemaal niet gevoerd te worden en leiden eerder af van het eigenlijke onderwerp. Hierdoor mist haar studie uiteindelijk een scherp focus, hetgeen ook leidt tot rare aanbevelingen. Zo doet zij op het eind van haar studie de aanbeveling om te komen tot vormen van interreligieuze ritualiteit (pp. 277-278). Maar nog afgezien van het feit dat zij niet uitlegt wat dat dan zou kunnen of moeten zijn, lijkt dit vanuit de door haar van belang geachte functies van ritualiteit ook helemaal niet nodig. Immers, zoals ze zelf zegt: "Nevertheless, outside the RE class, celebrations in the school as a whole can provide experiences of community (...). The celebrations of the first day of

school and graduation day are non-confessional and could therefore be a perfect moment to give expression to individual and communal identity” (p. 278). Als dit zo is, waarom ritualiteit dan steeds linken aan het godsdienstonderwijs? Mij wordt dit niet duidelijk.

Mijn tweede bezwaar is dat Kim de Wildt veel beweringen doet die ze niet hard kan maken. In haar interpretatie van de geobserveerde rituelen kent zij aan deze rituelen belangrijke functies toe. Deze rituelen, zo stelt zij, bevorderen het gemeenschapsgevoel, verlenen identiteit en helpen om met angst om te gaan. Zowel vanuit haar literatuurstudie als vanuit de interviews met de docenten ligt het voor de hand om aan de geobserveerde rituelen inderdaad deze functies toe te kennen. Maar zolang de ervaringen en belevingen van de leerlingen zelf niet worden onderzocht – en dat is in haar studie het geval – blijft een dergelijke bewering pure speculatie. Ik vind het daarom een enorm tekort en een zwakte in haar onderzoeksopzet dat allerlei vragen rondom de functionaliteit en effectiviteit van rituelen, vragen die Kim de Wildt ‘explanatory research questions’ noemt (pp. 132-133), beantwoord worden zonder onderzoek te doen naar de leerlingen zelf. Naar mijn mening zijn veel van haar conclusies daarom op drijfzand gebaseerd.

Bovenstaande twee bezwaren maken dat ik deze studie als zwak beoordeel. De studie begint veelbelovend met een gedegen literatuurstudie naar ritualiteit (hoofdstuk 1), maar de onduidelijke relatie met het godsdienstonderwijs in de daarop volgende hoofdstukken en de zwakke onderzoeksopzet geven aan dit veelbelovende begin helaas geen vervolg.

Paul Vermeer
(Radboud Universiteit)